

Litwiński, Robert

"Represje sowieckie wobec narodów Europy 1944-1956", red. Dariusz Rogut i Arkadiusz Adamczyk, Żelów 2005 : [recenzja]

Res Historica 26, 178-181

2008

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez **Muzeum Historii Polski** w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

***Represje sowieckie wobec narodów Europy 1944–1956*, red. Dariusz Rogut i Arkadiusz Adamczyk, Żelów 2005, Wydawnictwo Atena, s. 452**

Recenzowana publikacja jest pokłosiem międzynarodowej konferencji poświęconej represjom sowieckim wobec narodów Europy w latach 1944–1956, zorganizowanej przez Filię Akademii Świętokrzyskiej w Piotrkowie Trybunalskim. Organizatorzy zaprosili do współpracy badaczy z Rosji, Białorusi, Ukrainy, Litwy, Łotwy, Węgier, Czech i Hiszpanii.

Książkę rozpoczyna szkic Czesława Grzelaka, który ukazał genezę „ładu jałtańskiego” oraz ogólne tło historyczne. Autor zauważył, że „[...] paradoksem historii jest to, że liczy się ona tylko z mocniejszym w rozgrywce partnerem”, stąd takie, a nie inne postanowienia zostały podjęte wobec Polski jeszcze w trakcie prowadzonych działań wojennych. Poza tym Cz. Grzelak zaznaczył, że koncepcja Jałty jako genezy powojennego ładu jest nieco naciągana, bo przecież wiążące decyzje podejmowano już wcześniej (np. Teheran), choć oczywiście spotkanie krymskie odegrało ogromną rolę.

Wojciech Materski zajął się głównie ukazaniem początków działań propagandowych wobec zbrodni katyńskiej. Autor w interesujący sposób zaprezentował mechanizmy podejmowania decyzji, które miały służyć wypracowaniu nowej, oficjalnej „prawdy”. Był to element konieczny w procesie tworzenia bezwolnego wobec nowej władzy społeczeństwa. Autor wskazał przede wszystkim na naciągane metody pracy towarzyszące działaniom Komisji Burdenki oraz brak jakiegokolwiek krytycyzmu jej członków wobec gromadzonych materiałów. W konsekwencji prowadziło to do oczywistego manipulowania faktami. Artykuł uważa należy za interesujące przedstawienie mechanizmu powstawania „oficjalnej praw-

dy historycznej” w systemach totalitarnych.

Albina Noskowa poruszyła problem relacji pomiędzy władzami radzieckimi a Armią Krajową, uznając, że podpisanie układu Sikorski–Majski odsunęło sprzeczności polsko-radzieckie na dalszy plan. Mimo to były one ciągle obecne, a przykładem mogą być chociażby problemy w czasie tworzenia Armii Polskiej na Wschodzie. Relacjonowane przez autorkę kontakty dyplomatyczne i okolicznościowe przemówienia miały tylko formalne znaczenie. Dziwi również stanowisko A. Noskowej, która pozostawia „na boku” zagadnienie praw historycznych Polski do obszarów Kresów Wschodnich. Unikanie poruszania kwestii prawnych zaczyna być charakterystyczne dla współczesnej historiografii rosyjskiej. Słusznie jednak autorka zauważa, że u podstaw polskiego antysowietyzmu leżała historyczna „rusofobia”, datująca się jeszcze z czasów zaborów. Przy omawianiu relacji pomiędzy AK a władzami radzieckimi A. Noskowa przytacza bardzo interesujące materiały radzieckiego wywiadu, dzięki czemu zaprezentowana została w sposób interesujący dwulicowa polityka ZSRR.

Arkadiusz Adamczyk skoncentrował się na represjach sowieckich wobec narodów Europy Środkowo-Wschodniej w publicystyce piłsudczykowskich środowisk emigracyjnych w Londynie w latach 1944–1945. Autor słusznie zauważył, że elity piłsudczykowskie stale postrzegały ZSRR jako państwo imperialne. W przypadku Polski nie chodziło przy tym o kwestie graniczne, ale o faktyczną niepodległość. W interesujący sposób ukazane zostały poglądy środowisk piłsudczykowskich, zdających sobie sprawę z tego, że

ówczesny ład był wynikiem decyzji podjętych przez Wielkie Mocarstwa kosztem państw mniejszych i nie miało w tym przypadku znaczenia, czy któreś z tych państw było ich sojusznikiem, czy też nie. Artykuł A. Adamczyka uznać należy za interesujące ukazanie problematyki represji z londyńskiej perspektywy.

Z kolei Dariusz Rogut przybliżył losy polskich obywateli w obozach NKWD-MWD ZSRR w latach 1944–1956. Autor dokonał klasyfikacji represjonowanych na pięć głównych grup: żołnierze podziemia niepodległościowego; osoby cywilne — internowane z Kresów Wschodnich II RP podejrzane o udział w polskiej konspiracji; osoby oskarżone o popełnienie przestępstw przeciwko ZSRR; osoby bezprawnie wcielone w szeregi Armii Czerwonej; obywatele polscy (np. Mazurzy, Kaszubi, Ślązacy) z batalionów pracy utworzonych przez Niemców. D. Rogut dokonał przy tym specyfikacji miejsc pobytu ludności polskiej (np. bataliony robocze Armii Czerwonej, obozy kontrolno-filtracyjne, obozy dla jeńców wojennych i internowanych, poprawcze obozy pracy, obozy specjalne itp.) oraz przybliżył panujące tam warunki bytowe.

Janusz Wróbel w swym artykule skoncentrował się na omówieniu represji sowieckich wobec mieszkańców Polski centralnej w latach 1945–1947. Brakuje jednak wyjaśnienia, dlaczego autor skupił uwagę jedynie na tym obszarze? Poza tym cezura końcowa budzi zastrzeżenia. W tekście nie znajdujemy żadnego dla niej uzasadnienia (być może chodzi o wybory?). Przy posługiwaniu się pojęciami umownymi, a za takie należy uznać w tym przypadku „Polskę centralną”, należałoby wyjaśnić czytelnikowi, co autor przez to rozumie. Skoro uwzględniono powiat sandomierski, to dlaczego pominięto Warszawę? W konsekwencji otrzymaliśmy inte-

resującą, ale nieuporządkowaną metodologicznie charakterystykę działalności aparatu bezpieczeństwa wobec ludności wybranych obszarów państwa.

Zupełnie inne wrażenie sprawia artykuł autorstwa Tadeusza Wolszy, dotyczący obozów i miejsc odosobnienia w systemie więziennictwa polskiego w latach 1944–1958. Autor scharakteryzował podstawowe pojęcia występujące w omawianej tematyce, takie jak: obóz, więzienie, ośrodek pracy więźniów, areszt i kolonia karna. Poza tym uzasadnił zastosowane cezury czasowe. Na uwagę zasługuje również staranne omówienie stanu badań, przy czym autor nie unika polemiki z ustaleniami zawartymi w innych publikacjach. W rzeczowy sposób zostały omówione przez T. Wolszę cele i zadania obozów, rozmieszczenie oraz kontrowersje dotyczące liczebności uwięzionych. Podobnie autor postąpił w przypadku więzień i ośrodków pracy więźniów.

W kolejnym, bardzo interesującym artykule Galina Iwanowa z Moskwy ukazała obraz sądownictwa obozowego w ZSRR, działającego w latach 1945–1954 na podstawie dekretu Prezydium Rady Najwyższej z 30 grudnia 1944 r. Autorka oparła się na materiałach archiwalnych zgromadzonych w Państwowym Archiwum Federacji Rosyjskiej (GARF) w Moskwie i słusznie podkreśliła, że praktyka karna specjalnych sądów obozowych opierała się przeważnie na różnych dekreтах, dyrektywach i instrukcjach, co zwiększało represyjność systemu. Przykładem może być chociażby oficjalne „zwalnianie” przez te sądy zmarłych, co służyło zaniżaniu statystyk śmiertelności.

Równie interesujący jest artykuł Birute Burauskaite, dotyczący represji wobec Litwinów w latach 1944–1956. Autorka posłużyła się aktami Centrum Badań nad Ludobójstwem i Ruchem Oporu Miesz-

kańców Litwy. Dokonała przy tym analizy wyroków skazujących wydawanych na Litwinów. Większość z nich została skazana nie za pomoc niemieckim okupantom, ale za litewską lub polską działalność niepodległościową. Artykuł został wzbogacony wstrząsającymi przykładami działań władz radzieckich oraz informacjami statystycznymi, co znacznie podnosi jego wartość.

Kolejny artykuł dotyczący ruchu oporu wobec sowieckiego reżimu okupacyjnego na terytorium Łotwy, którego autorem jest Juris Ciganovs, sprawia wrażenie ogólnikowego. W zasadzie można by go raczej uznać za głos w dyskusji lub komunikat. Autor zarysował tło historyczne oraz genezę antysowieckiego ruchu partyzanckiego na Łotwie. Mankamentem jest brak odsyłaaczy do konkretnych materiałów. Trudno też, bez odpowiednich wyjaśnień, zrozumieć, na czym polegało np. „Alevvikskovskie zawieszenie broni”, o którym wspomina J. Ciganovs przy okazji omawiania łotewskiej partyzantki.

Zawód sprawia również artykuł Witalija Skałabana *Polityczne represje na Białorusi w latach 1944–1953*. Autor wykazuje się brakiem konsekwencji. Posługuje się równoległym określeniem „Białoruś” i „Białoruska Socjalistyczna Republika Radziecka”, stwierdzając przy tym, że ówczesna sytuacja była złożonym procesem „odbudowy białoruskiej państwowości”. O jakiej odbudowie tutaj mowa, autor nie wyjaśnia. Interesującym natomiast uzupełnieniem artykułu jest edycja dokumentów dotyczących represyjnej polityki władz radzieckich.

Władysław Griniewicz skoncentrował się na problemie wcielenia ludności ukraińskiej do Armii Czerwonej w końcowym etapie wojny niemiecko-sowieckiej, traktując to jako element represyjnej polityki wobec Ukraińców w latach 1943–1945.

Autor bazując na materiałach archiwalnych oraz literaturze przedmiotu w interesujący sposób ukazał postępowanie władz radzieckich wobec narodu ukraińskiego. Stwierdził, że w 1944 r. w Armii Czerwonej co trzeci wojskowy służby czynnej był Ukraińcem. Zatem ogromny potencjał ludnościowy Ukrainy był marnowany w służbie systemu radzieckiego.

Problematykę ukraińską kontynuuje Swietłana Hurkina, która zajęła się mechanizmem sowieckiego systemu represyjnego na przykładzie losów duchownych greckokatolickiej archidiecezji lwowskiej. Autorka wykorzystując źródła archiwalne oraz literaturę przedmiotu, zaprezentowała proces likwidacji Kościoła unickiego, poczynając od wypracowania nowego kierunku polityki państwowej w ZSRR wobec kościołów różnych wyznań, a kończąc na szczegółowym przebiegu likwidacji Kościoła.

Imre Molnár omawiając wpływ systemu represji na życie elit politycznych Europy Środkowej na przykładzie Jánosa Esterházyego, rozpoczyna w recenzowanej publikacji prezentację problematyki węgierskiej. W artykule wyraźnie zostało podkreślone wymierzanie represji w elity polityczne państw, które wchodziły w orbitę wpływów radzieckich. Zaniechano przy tym ścigania faktycznych współpracowników III Rzeszy.

Skutkami obecności Armii Czerwonej na Węgrzech w latach 1944–1947 zajął się Károly Szerencsés. Omówił kilka wybranych spraw: straty ludnościowe, problem jeńców wojennych, zniszczenia materialne, a także kolejne fazy radzieckiej okupacji. Autor stwierdził, że obecność Armii Czerwonej na Węgrzech w latach 1944–1947 z punktu widzenia prawa była „okupacją”, co było konsekwencją przegranej przez Węgry wojny, a nie jak chciała Moskwa — „wyzwoleniem”.

Zagadnienie węgierskich zobowiązań reparacyjnych stało się z kolei wątkiem przewodnim artykułu Margit Földesi. Jest to bardzo charakterystyczny przykład postępowania władz radzieckich na zajętych terenach. Armia Czerwona od chwili wkroczenia na Węgry uznawała za zdobycz wojenną dosłownie wszystko. Takie stanowisko umożliwiło bezkarną eksploatację kraju. Poza tym na podkreślenie zasługuje fakt, że ZSRR swobodnie traktował pojęcie „własności niemieckiej” podlegającej zajęciu i kierował się wyłącznie własnym interesem.

Jan Rychlík zajął się natomiast zagadnieniem represji sowieckich w Czechosłowacji w latach 1945–1956. Autor w interesujący sposób ukazał mechanizm podporządkowywania tego państwa Związкови Radzieckiemu. Przykładem bezprawnych działań podejmowanych przez nowego okupanta było chociażby sądenie w ZSRR obywateli czechosłowackich za „działalność kontrrewolucyjną”. Na przykład działacze polityczni z Rusi Podkarpackiej, którzy zostali zatrzymani w Pradze, chociaż nigdy nie byli obywatelami ZSRR i nie przebywali na jego terytorium, zostali skazani przez Kolegium Specjalne NKWD za działalność kontrrewolucyjną. Interesującym uzupełnieniem tej tematyki jest artykuł Mečislava Boráka, który dokonał oceny stanu badań nad formami represji wobec Czechów i mieszkańców ziem czecheskich przebywających na terenie ZSRR.

O ile dotychczasowe artykuły dotyczyły represji wobec narodów nierosyjskich, to Siergiej Trifonow zajął się „sprawą leningradzką”, będącą przykładem represji wymierzonych przeciwko przedstawicielom władz obwodowych WKP(b) (a więc swoim), reprezentującym miasto — symbol walki z hitlerowskim najeźdźcą. Ich rzeczywistą winą była w oczach Stalina nadmierna popularność, będąca skutkiem

działalności w czasie wojny, oraz tendencja reformatorska. Faktycznym zaś celem akcji było unicestwienie pokolenia nowych (wojennych) przywódców partyjnych, postulujących modernizację systemu.

Niezwykle interesująca problematyka jeńców hiszpańskich w ZSRR jest tematem artykułów Carme Agustí Rocó i Xaviera Moreno Julí. Autorzy zwrócili uwagę na to, że jeńcy hiszpańscy pochodzili nie tylko z Błękitnej Dywizji walczącej po stronie Niemiec na froncie wschodnim, ale rekrutowali się również spośród pilotów i marynarzy republikańskich, przybyłych do ZSRR w czasie hiszpańskiej wojny domowej. Pokazuje to w sugestywny sposób, jak władze radzieckie traktowały swoich sojuszników. W konsekwencji takiego postępowania niektórzy republikanie stali się „bardziej niebiescy niż sami członkowie Błękitnej Dywizji”.

Reasumując, należy podkreślić, że w recenzowanej pracy omówiono szeroki zakres problematyki represji radzieckich wobec narodów Europy. Nie uniknięto przy tym ukazania oddziałujących na historiografię wpływów politycznych. Zdecydowana większość artykułów jest bardzo interesująca i stoi na wysokim poziomie naukowym. Z tego względu należy mieć nadzieję, że podjęta inicjatywa będzie kontynuowana i rozszerzana na kolejne kraje europejskie.

Zaznaczyć należy, że *Represje sowieckie wobec narodów Europy 1944–1956* są pierwszym rezultatem działalności zeloskiego wydawnictwa Atena. Pomimo drobnych potknięć publikacja charakteryzuje się dużą dozą edytorskiego profesjonalizmu, a indeksy: osobowy i nazw geograficznych oraz wykaz skrótów ułatwiają poruszanie się po tej interesującej książce, której ukazanie należy odnotować z uznaniem.

Robert Litwiński